

Krzysztof Derejski

e-mail: k.derejski@wp.pl

ORCID: 0000-0002-1045-7878

**KASA DYSKONTOWA (1776–1793) –
INSTYTUCJA FINANSOWA *ANCIEN RÉGIME*'U**

**THE CAISSE D'ESCOMPTE (1776–1793) –
FINANCIAL INSTITUTION IN ANCIEN RÉGIME**

DOI: 10.15611/sie.2018.1.03

JEL Classification: N23

Streszczenie: W artykule przedstawiono historię ewolucji Kasy Dyskontowej, od banku handlowego do instytucji pożyczkowej kontrolowanej przez państwo. Wskazano w nim pogarszającą się sytuację finansową Kasy pod koniec *ancien régime*'u i na początku rewolucji francuskiej. Opisano momenty, w których panika wśród posiadaczy jej biletów mogła doprowadzić do jej bankructwa. Refleksji poddano relacje pomiędzy wartością biletów Kasy Dyskontowej w obiegu a pieniądzem kruszcowym, który stanowił ich zabezpieczenie. W tym celu dokonano analizy rachunków Kasy Dyskontowej, zawartych w sprawozdaniu A.-D. Laffona de Ladébat, któremu powierzono zadanie przeprowadzenia jej likwidacji w 1793 r. Głównym problemem Kasy Dyskontowej okazała się pogłębiająca się zależność od państwa, która wraz ze zbliżającym się bankructwem monarchii stawiała przed nią zadanie kredytowania deficytu. Rozważania przeprowadzono na podstawie francuskojęzycznych źródeł i publikacji naukowych.

Słowa kluczowe: Francja *ancien régime*'u, Kasa Dyskontowa, finanse, dług publiczny, skrypty dłużne, assignaty.

Summary: The article presents a history of the Caisse d'Escompte evolution, from the beginning of the commercial bank to a state-owned loan institution. Deteriorating financial situation at the end of the *ancien régime* and at the beginning of the French Revolution is pointed. Moments of panic among the loan papers holders, which could lead to the bankruptcy, are described. The relationship between the value of the circulated loan papers and the gold commodity money, which was their collateral, is reflected. To achieve this goal, an analysis of the loan papers account was made, contained in the A.-D. Laffon de Ladébat report, who had been entrusted with Caisse d'Escompte winding up in 1793. The Caisse d'Escompte main problem was deepening dependence on the state which in the face of imminent bankruptcy of the French monarchy took challenge of the task of crediting the state deficit. The study was based of French-language sources as well as scientific publications.

Keywords: *ancien régime* in France, the Caisse d'Escompte, finance, government debt, debentures, assignats.

1. Wstęp

Przegląd dotychczasowego stanu badań nad instytucjami finansowymi Francji *ancien régime*'u ujawnia niemałe luki w historiografii polskiej. Jak dotąd, Caisse d'escompte, Kasa Dyskontowa, nie doczekała się opracowania, które przybliżyłoby historię tej słynnej XVIII-wiecznej instytucji, będącej pierwowzorem Banku Francji. Artykuł niniejszy jest próbą przedstawienia ewolucji, od banku handlowego, jakim początkowo była Kasa Dyskontowa, do instytucji pożyczkowej kontrolowanej przez państwo w kontekście jej kondycji finansowej. Przeglądając jej rachunki, trudno nie odnieść wrażenia, że pożyczki udzielane monarchii przysparzały jej problemów z płynnością finansową. Nasuwa się pytanie, czy nadejście rewolucji i emisja asygnat nie uratowały Kasy Dyskontowej przed bankructwem podobnym do tego, które spotkało bank Johna Lawa? Na pytanie to odpowiedzi udzielić może analiza stanu Kasy (pieniądz kruszcowy) i wartości jej biletów, znajdujących się w obiegu. Podstawowym źródłem informacji o finansach Kasy Dyskontowej jest sprawozdanie z 1807 r. A.-D. Laffona de Ladébata, któremu powierzono zadanie przeprowadzenia jej likwidacji, zadekretowanej w 1793 r. Zamieszczona w nim *Tableau de la situation et des résultats des opérations de la Caisse d'Escompte, par semestre, depuis sa création (24 mars 1776) jusqu'à sa suppression (24 août 1793)*, zawiera informacje o m.in.: zyskach, stratach, wydatkach i stanie kasy, wartości jej biletów w obiegu, ilości i wartości akcji. Wykorzystywanymi w tekście źródłami są także dekrety Zgromadzenia Narodowego, zatwierdzone przez króla, z lat 1789–1792, które regulowały funkcjonowanie Kasy Dyskontowej w latach rewolucji.

2. Kasa Dyskontowa przed 1789 rokiem

Spektakularny upadek „systemu” Johna Lawa w 1720 r.¹ wzbudził na długie lata wśród Francuzów głęboką niechęć do publicznych instytucji kredytowych, pieniądza papierowego oraz słowa *banque*². Konieczność stworzenia instytucji finansowej, na wzór Banku Anglii³, była jednak dostrzegana przez ekonomistów i polityków. Miała poprawić pogarszającą się sytuację finansową XVIII-wiecznej Francji. Główną przyczyną tej ostatniej był nieefektywny system podatkowy, którego monarchii francuskiej nie udało się, używając słów F. Braudela, „znacjonalizować” i w którym przez stulecia dominowały interesy osób prywatnych nad potrzebami państwa⁴, po-

¹ Por.: E. Faure, *La banqueroute de Law*, Gallimard, Paris 1977, s. 457–517.

² Francja *ancien régime*'u nie miała ani centralnego, ani publicznego banku. Kasa Dyskontowa, założona w 1776 r., nie pełniła żadnej z głównych funkcji banku centralnego, z wyjątkiem wczesnego okresu rewolucyjnego, kiedy J. Necker uczynił jej bilety legalną walutą. J.F. Bosher, *French Finances 1770–1795. From Business to Bureaucracy*, Cambridge University Press, Cambridge 1970, s. 92.

³ W debacie toczącej się w tamtych czasach często odwoływano się do doświadczeń angielskich i podnoszono znaczącą rolę Banku Anglii w rozwoju gospodarczym tego kraju.

⁴ F. Braudel, *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wiek, gry wymiany*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1992, s. 497, 498.

datki pobierane przez pośredników, przywileje podatkowe szlachty i kleru, nieudane próby reform i toczony przez Francję kosztowne wojny⁵. Rosnące dochody budżetowe nie mogły sprostać wzrostowi wydatków, w szczególności: kosztów obsługi długu i resortu floty. W XVIII w. Francja odnotowywała tylko w niektórych latach niewielkie nadwyżki budżetowe, w pozostałych zmuszona była zaciągać pożyczki⁶. Przyjrzenie się wydatkom (tab. 1) i dochodom (tab. 2) monarchii, w kontekście po-

Tabela 1. Wydatki budżetowe monarchii francuskiej w XVIII wieku (w czasach pokoju, w milionach liwrow)

Wyszczególnienie	1726	1751	1775	1788
Obsługa długu	61	71,8	154,4	261,1
Resort wojny	57	76,9	90,6	107,1
Resort floty	8	28,8	33,2	51,8
Dom króla	31	26	43	42
Płace i renty	14	18,9	33	47,8
Roboty publiczne	2	6,4	5,4	14,9
Sprawy zagraniczne	4,3	22,8	11,8	14,4
Opłaty i wydatki	–	–	23	65,4
Dobroczynność	–	–	–	19
Inne wydatki	5	4,7	17	9,6
Razem	182,3	256,3	411,4	633,1

Źródło: M. Morineau, *Budgets de l'Etat et gestion des finances royales en France au dix-huitième siècle*, Revue historique 1980, 264, n. 536, s. 315.

Tabela 2. Dochody zwyczajne monarchii francuskiej w XVIII wieku (w milionach liwrow)

Wyszczególnienie	1726	1751	1775	1788
Podatki pośrednie	88,6	116,6	183,9	219,3
Podatki bezpośrednie	79,9	109	150,7	163
Domena królewska	1,5	5,6	9,4	51,2
Dobrowolne wpłaty kleru	5,7	8	23,9	20,6
Kler	1,8	14,3	3	–
Inne dochody	3,5	5	6,3	17,5
Razem	181	258,5	377,2	471,6

Źródło: M. Morineau, wyd. cyt., s. 314.

⁵ Wśród wojen toczonych przez Francję w XVIII w. szczególną uwagę należy zwrócić na wojnę o sukcesję hiszpańską i wojnę siedmioletnią, w wyniku których znacząco osłabione zostało francuskie imperium kolonialne.

⁶ A. Guéry, *Les finances de la monarchie française sous l'Ancien Régime*, Annales, Économies, Sociétés, Civilisations 1978, vol. 33, n. 2, s. 239.

życzek wykorzystywanych do „łatania” budżetu, tłumaczy powstanie Kasy Dyskontowej i jej późniejszą ewolucję w stronę instytucji kredytowej, której głównym pożyczkobiorcą było państwo.

Po upadku banku Lawa pierwszym projektem, w którym można dopatrywać się genezy Kasy Dyskontowej, była propozycja księdza Saint-Pierre z 1725 r., kiedy zaproponował utworzenie dziesięciu banków emisyjnych w dużych miastach handlowych Francji. Włoch Ceretti w 1750 r. sugerował powołanie banku emisyjnego, którego kapitał zabezpieczony byłby hipoteką na ziemiach królestwa. Kontroler generalny finansów É. Silhouette w 1758 r. próbował uruchomić *billets de confiance*, bilety zaufania. Rząd nie odważył się jednak stawić czoła niechęci opinii publicznej do takiego przedsięwzięcia i przed 1776 r. żaden z projektów nie został zrealizowany. Sprzeciwiała się im finansjera, która obawiała się ograniczenia zależności państwa od niej⁷. Próba uniezależnienia budżetu państwa od pośredników finansowych było utworzenie 1 stycznia 1767 r. pierwszej Kasy Dyskontowej, na czele której stanął bankier dworu J.-J. de Laborde⁸. Spełniała ona funkcję królewskiego banku (banku finansów króla), wykonując transakcje finansowe i nie ponosząc przy tym dodatkowych kosztów, jak to było wcześniej. Pierwsza Kasa Dyskontowa, która była przedsięwzięciem z dziedziny finansów tradycyjnych, a nie próbą stworzenia banku państwowego, została zlikwidowana, decyzją Rady Królewskiej, 24 marca 1769 r.⁹

Caisse d'escompte, Kasa Dyskontowa, która najbardziej zapisała się w historii Francji, powstała 7 lat później, 24 marca 1776 r., dzięki poparciu ówczesnego kontrolera generalnego finansów, A.R.J. Turgota¹⁰. Na jej czele stanął urodzony w Londynie I. Panchaud, znany ekspert finansowy, doradca przyszłego kontrolera generalnego finansów C.-A. de Calonne'a¹¹. Zadaniem jej było poprawienie sytuacji finansowej Francji i stymulowanie gospodarki. Cele te zamierzano osiągnąć poprzez obniżenie stopy procentowej, co z jednej strony odciążałoby dług publiczny, z drugiej zaś miało wspierać rozwój handlu. Status Kasy nie wspominał nic o emisji biletów, co zostałoby źle odebrane przez społeczeństwo, w praktyce jednak była ona zakamuflovanym bankiem emisyjnym. Celowo nie nazwano jej bankiem, ze względu na złe skojarzenia z Bankiem Lawa, jej bilety były „skryptami dłużnymi” na okaziciela¹². Kapitał początkowy Kasy wynosił 15 000 000 liwrow w 5000 akcjach o wartości 3000 liwrow każda. Z tej kwoty 10 000 000 liwrow zostało złożone w skarbcu królewskim w celu zabezpieczenia przedsięwzięcia i miało zostać spłacone w 26 płatnościach po 500 000 liwrow. Pierwsza z nich miała nastąpić 1 grudnia 1776 r.,

⁷ F. Crouzet, *La grande inflation, la monnaie en France de Louis XVI à Napoléon*, Fayard, Paris 1993, s. 37.

⁸ J.F. Bosher, wyd. cyt., s. 259.

⁹ Por.: M. Marion, *Histoire financière de la France depuis 1715*, t. I: 1715–1789, Librairie Nouvelle de Droit et de Jurisprudence, Arthur Rousseau, Éditeur, Paris 1914, s. 239.

¹⁰ J. Tissot, *Turgot. Sa vie, son administration, ses ouvrages*, Librairie Académique de Didier, Paris 1862, s. 149, 150.

¹¹ F. Crouzet, wyd. cyt., s. 38.

¹² R. Sédillot, *Moralna i niemoralna historia pieniądza*, Warszawa 2010, s. 152.

a ostatnia 1 czerwca 1789 r. Środki zdeponowane w skarbcu nie były niczym innym jak pożyczką udzieloną przez Kasę państwu¹³. Publiczna instytucja kredytowa, jaką była Kasa Dyskontowa, formalnie miała status spółki komandytowej¹⁴ i zajmowała się dyskontowaniem weksli i innych walorów przy stopie procentowej nieprzekraczającej 4%¹⁵. W czasie wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych, w którą zaangażowana była Francja, dopuszczalny pułap wzrósł do 4,5%. Początki działalności instytucji, która była w pewnym sensie hybrydą – łączyła elementy stare z nowymi, były trudne. Już 6 tygodni po jej powstaniu, 12 maja 1776 r., zdymisjonowany został Turgot, Francja zaś coraz bardziej skłaniała się ku interwencji w Ameryce, co utrudniało realizację zasadniczego celu Kasy – udzielania taniego kredytu, oraz wspieraniu handlu. Akcje sprzedawały się powoli, trzeba było obniżyć kapitał statutowy z 15 000 000 liwów do 12 000 000 liwów (4000 akcji). W kwietniu 1778 r. rzeczywiste subskrypcje nie osiągnęły kwoty większej niż 7 500 000 liwów. To, że Kasa przetrwała i się rozwijała, było zasługą poparcia J. Neckera, który został Dyrektorem Finansów i rozumiał, że może być ona użyteczna w rozpisywaniu pożyczek. W kwietniu 1778 r. zachęcił grupę paryskich bankierów¹⁶ do subskrypcji 1500 akcji. Liczba członków zarządu została zwiększona do 13. I. Panchaud, przeciwnik J. Neckera, został z niej usunięty. Kasa odeszła od realizacji pierwotnych zadań banku handlowego, utraciła swoją niezależność i stała się bankiem kontrolowanym przez państwo. Dzięki poparciu paryskich bankowców i J. Neckerowi, który nakazał *Fermes Générales*¹⁷ i poborcom generalnym przyjmować jej bilety, możliwości pożyczkowe Kasy znacznie wzrosły¹⁸.

¹³ A.-D. Laffon de Ladébat, *Compte-rendu des opérations de la Caisse d'escompte, depuis son origine (24 mars 1776) jusqu'à sa suppression (24 août 1793) et de sa liquidation depuis l'époque de sa suppression*, Éditeur du Journal du Commerce, Paris 1807, s. 4, 5 ; M. Marion, wyd. cyt., s. 348.

¹⁴ W skład rady dyrektorów Kasy Dyskontowej wchodziło 7 osób, 5 z nich było Szwajcarami, co nie wskazywało na jej zależność od państwa francuskiego. Członkowie rady mieli związki z Lyonem, miastami portowymi i handlem morskim z Indiami. Sama *Caisse d'escompte* mieściła się w siedzibie francuskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej przy ulicy Neuve-des-Petits-Champs. F. Crouzet, wyd. cyt., s. 38.

¹⁵ J. Godechot, *Les institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*, Press Universitaires de France, Paris 1968, s. 231.

¹⁶ W zarządzie Kasy Dyskontowej znaleźli się m.in.: J.-J. Le Cousteux du Molay, J.L. Cottin i L. Tourton. Por.: A. Plessis, *La Révolution et les banques en France: de la Caisse d'escompte à la Banque de France*, Revue économique 1989, vol. 40, n 5, s. 1005.

¹⁷ Instytucja finansowa *ancien régime*'u. Jej początków należy szukać w działalności J. Fauconnetta, który 26 lipca 1681 r. otrzymał dzierżawę podatków pośrednich na kwotę 56 670 000 liwów rocznie obejmującą: *gabelles, aides, entrées, traites*. W 1726 r. *Fermes Générales* przyjęła formę organizacyjną, która przetrwa do końca *ancien régime*'u. P. Carlier otrzymał wtedy dzierżawę podatków na 6 lat za 461 000 000 liwów. Od tej pory raz na 6 lat przyznawano dzierżawę podatków podstawionej osobie, najczęściej kamerdynerowi kontrolera generalnego finansów. Por.: J.-F.-J. Pion, *Ferme Générale des droits et domaines du roi depuis sa création jusqu'à la fin de l'ancien régime*, V. Giard & E. Brière Libraires-Éditeurs, Paris 1902, s. 4, 5; Y. Durand, *Finance et Mécénat, les fermiers généraux au XVIIIe siècle*, Hachette, Paris 1976, s. 16; A. Lavoisier, *Œuvres de Lavoisier*, t. VI, Imprimerie Nationale, Paris 1894, s. 134; F. Braudel, wyd. cyt., s. 500.

¹⁸ F. Crouzet, wyd. cyt., s. 38, 39.

Kasa na co dzień zajmowała się dyskontowaniem weksli handlowych i państwowych, emisją biletów, będących „skryptami dłużnymi” na okaziciela oraz handlem złotem i srebrem¹⁹. Całkowita kwota weksli do dyskonta, która w latach 1776–1777 (15 miesięcy) wyniosła 29 998 251 liwrow, wzrosła do 57 996 179 liwrow w 1778 r., 81 088 932 liwrow w roku kolejnym, 104 016 582 w 1780 r. i osiągnęła wielkość 151 511 151 liwrow w roku 1781 r.²⁰ W roku 1782 było to już 204 092 199 liwrow, w 1783 roku 259 918 731 liwrow. W latach 1784–1790 Kasa rocznie dyskontowała średnio 392 429 296 liwrow²¹. Drugim obszarem działalności Kasy była emisja biletów. Kasa ściągała z rynku kruszce, wymieniając je na swoje papiery, i udzielała pożyczek państwu. Poprzez zwiększanie podaży pieniądza na rynku stymulowała obroty handlowe. Wartość biletów *Caisse d'escompte* w obiegu, po 10 miesiącach jej funkcjonowania, wynosiła zaledwie 110 760 liwrow, a ich cyrkulacja ograniczona była wyłącznie do Paryża²². Kolejne emisje zwiększały pulę biletów w obiegu. Tabela 3 i rys. 1 przedstawiają wartość biletów Kasy Dyskontowej w obiegu.

W drugim półroczu 1777 r. wartość biletów wynosiła 522 540 liwrow i w ciągu kolejnych 6 miesięcy wzrosła do 2 942 520, żeby na początku 1779 r. wynieść 5 125 480 liwrow. Po 5 latach było to już 49 779 580 liwrow, w przededniu rewolucji francuskiej zaś 128 786 980 liwrow. Na początku 1790 r. w obiegu były bilety o rekordowej wartości 179 842 780 liwrow. Stan Kasy w latach 1777–1788 podlegał znacznym wahaniom, niemniej jednak środki te były wystarczające do wymiany biletów na żądanie na srebro. Stopa rezerwy²³ wahała się w tych latach od 271,59% w pierwszym półroczu działalności Kasy, do 23,37% w pierwszym półroczu 1783 r., średnio wynosiła ok. 62%. Sytuacja drastycznie zmieniła się w II połowie 1789 r., bilety będące wówczas w obiegu miały wtedy tylko 4,02% pokrycia w kruszczach. Wystarczyłoby, żeby posiadacze biletów o wartości ponad 4% wszystkich będących w obiegu, zażądali ich wymiany na brzęczącą monetę, to Kasa straciłaby płynność finansową; wybuchłaby panika i rozpoczęłyby się szturm na okienka *Caisse d'escompte*. W kolejnym półroczu zabezpieczenie biletów było nadal niskie i wynosiło 4,52%, a pół roku później 5,96%. Przyczyną takiego stanu rzeczy był imponujący wzrost ilości biletów w obiegu, spowodowany zaufaniem publicznym, jakim cieszyła się Kasa Dyskontowa, na co niebagatelny wpływ miała powszechna opinia, że jest ona ostrożnie zarządzana. Ponadto wiarygodność biletom zapewniało przekonanie,

¹⁹ R. Sédillot, wyd. cyt., s. 152.

²⁰ M. Marion, wyd. cyt., s. 349.

²¹ A.-D. Laffon de Ladébat, *Tableau de la situation et des résultats des opérations de la Caisse d'Escompte, par semestre, depuis sa création (24 mars 1776) jusqu'à sa suppression (24 août 1793)*, Éditeur du Journal du Commerce, Paris 1807.

²² M. Marion, wyd. cyt., s. 348.

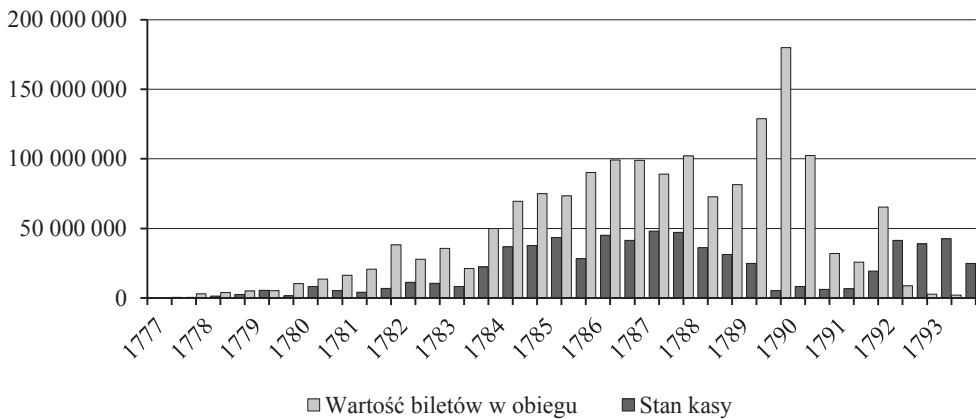
²³ Relacja kruszców będących w posiadaniu Kasy Dyskontowej do wartości jej biletów będących w obiegu.

Tabela 3. Stan Kasy Dyskontowej i wartość jej biletów w obiegu (w liwrach, %)

Rok	Półrocze	Wartość	Stan kasy	Rezerwa (w %)	Rok	Półrocze	Wartość	Stan kasy	Rezerwa (w %)
1777	I	110 760	300 814,779	271,59	1786	I	90 221 040	44 985 820,592	49,86
	II	522 540	518 064,25	99,14		II	99 208 720	41 267 677,454	41,6
1778	I	2 942 520	1 314 700,483	44,68	1787	I	98 910 820	48 034 787,054	48,56
	II	3 792 280	2 396 913,362	63,2		II	88 947 120	47 118 375,442	52,97
1779	I	5 125 480	5 584 181,058	108,95	1788	I	102 138 320	35 988 749,95	35,23
	II	5 294 240	1 574 763,754	29,74		II	72 757 180	31 284 422,125	43
1780	I	10 207 280	8 202 842,229	80,36	1789	I	81 443 880	24 831 382,096	30,49
	II	13 425 780	5 345 597,208	39,82		II	128 786 980	5 173 021,321	4,02
1781	I	16 351 420	4 211 306,887	25,75	1790	I	179 842 780	8 137 815,125	4,52
	II	20 564 700	6 929 858,125	33,7		II	102 328 160	6 102 061,271	5,96
1782	I	38 239 900	11 348 493,912	29,68	1791	I	31 862 860	6 613 779,608	20,76
	II	27 816 100	10 556 240,204	37,95		II	25 747 760	19 238 796,05	74,72
1783	I	35 674 320	8 336 627,35	23,37	1792	I	65 389 435	41 285 851,062	63,14
	II	21 131 500	22 207 783,9	105,09		II	8 782 585	38 751 870,446	441,23
1784	I	49 779 580	36 819 261,471	73,96	1793	I	2 608 610	42 439 270,358	1 626,89
	II	69 410 360	37 609 225,079	54,18		II	2 047 310	24 894 539,642	1 215,96
1785	I	74 996 540	43 447 276,296	57,93					
	II	73 324 300	28 249 469,55	38,53					

Źródło: opracowanie własne na podstawie A.-D. Lafiton de Ladébat, *Tableau de la situation et des résultats des opérations de la Caisse d'Escompte, par semestre, depuis sa création (24 mars 1776) jusqu'à sa suppression (24 août 1793)*, Éditeur du Journal du Commerce, Paris 1807.

Rys. 1. Wykres dla danych z tab. 3

Źródło: opracowanie własne.

że są one płatne w srebrze na żądanie²⁴. Kasa dyskontowała nie tylko weksle handlowe, ale przede wszystkim weksle państwowe. Służyła do zaciągania wielkich pożyczek przez J. Neckera, skarb państwa był jej największym dłużnikiem²⁵. Uległość wobec państwa była zresztą jej największym problemem. Kasa Dyskontowa wraz ze skarbem państwa funkcjonowały jak naczynia połączone, pierwsza odpowiadała na potrzeby finansowe państwa, to drugie deponowało w niej niewykorzystywane środki pieniężne. Zła sytuacja finansów publicznych Francji (tab. 1 i 2) stawiała przed Kasą zadanie kredytowania deficytu.

Jeszcze w czasach *ancien régime*'u dochodziło do sytuacji krytycznych, kiedy Kasa Dyskontowa mogła zbankrutować, wyciągnięto z nich wnioski, jednak nie wprowadzono ich w życie. Pierwszy kryzys wystąpił w sierpniu 1783 r., ówczesny kontroler generalny finansów H. Lefèvre d'Ormesson zażądał od Kasy Dyskontowej pożyczki w wysokości 24 000 000 liwrow, w 4 płatnościach po 6 000 000 liwrow, bez możliwości odmowy jej udzielenia²⁶. Wydawało się, że Kasa nie sprostą tym żądaniom, gdyż jej rezerwy kruszcowe w tamtym czasie spadły bardzo nisko do ok. 2 000 000 liwrow wobec biletów o wartości 45 000 000 liwrow będących

²⁴ Reguły bezpiecznej emisji w tamtych czasach właściwie były jeszcze nieznanne. Przykładowo: w pierwszym półroczu 1790 r. stan kasy wynosił 8 137 815 liwrow 2 solidy 6 denarów wobec biletów w obiegu o wartości 179 842 780 liwrow. Taki poziom rezerwy nie odbiega od współczesnych rezerw, należy jednak zauważyć, że w tamtych czasach ryzyko wybuchu paniki na rynku finansowym było o wiele większe. Ponadto posiadacze biletów nie doceniali, o czym świadczy zaufanie, jakim cieszyły się bilety Kasy, zagrożenia związanego z przymusowymi pożyczkami, jakie Kasa musiała udzielać bankrutującej monarchii.

²⁵ F. Aftalion, *L'économie de la Révolution française*, Hachette, Paris 1987, s. 40.

²⁶ M.-L. Legay, *La banqueroute de l'État royal. La gestion des finances publiques de Colbert à la Révolution française*, Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales, Paris 2011, s. 192.

w obiegu. Wybuchła panika, wierzyciele zaczęli wymieniać bilety bankowe na brzęczące monety. Kasa podjęła różne środki, żeby spowolnić płatności, a jednocześnie nie zdyskredytować swoich biletów. Sytuacja była trudna, jednak 27 września 1783 r. wydano zarządzenie odraczające spłatę biletów do 1 stycznia 1784 r. Dzięki tej zwłoce Kasa zakupiła 1 000 000 piastrów w Hiszpanii i ograniczyła bilety w obiegu z 43 000 000 liwrów do 28 500 000 liwrów²⁷. Sytuacja została opanowana, dodatkowo wyciągnięto wnioski z tej lekcji i w 1784 r. zmieniono status Kasy, ustalając minimalną relację pieniądza kruszcowego do biletów w obiegu na minimum jeden do czterech. Pomimo podjętych środków ostrożności operacje przeprowadzane przez Kasę kwitły, kwota zdyskontowanych w 1784 r. weksli wyniosła 300 000 000 liwrów, a w obiegu było ich ponad 69 000 000 liwrów. Wypłacana akcjonariuszom dywidenda wynosiła 9%, a ceny akcji wzrosły do 8000 liwrów²⁸.

Problemy finansowe Kasy Dyskontowej wróciły wraz z programem reform C.-A. de Calonne'a, który zakładał przekształcenie jej w bank narodowy. W celu zwiększenia bezpieczeństwa publicznego oraz pobudzenia handlu zamierzano: uczynić Kasę dostępną dla wszystkich obywateli, doprowadzić do obiegu jej biletów we wszystkich prowincjach oraz złożyć w skarbcu depozyt w wysokości 80 000 000 liwrów²⁹. Rozporządzenie z 18 lutego 1787 r. zwiększyło kapitał Kasy do 100 000 000 liwrów, przez emisję 20 000 nowych akcji³⁰. Kwota 70 000 000 liwrów wpłynęła do skarbu państwa, w formie zaliczki na 5%, a Kasa otrzymała za to przywilej emisji na okres 30 lat³¹. Działanie ministra było niczym innym jak zaciągnięciem przez państwo kolejnej pożyczki. W sierpniu tego samego roku konflikt między É.-C. de Loménie de Brienne'm, stojącym na czele rządu, a Parlamentem paryskim³², który groził bankructwem państwa, doprowadził do wybuchu paniki wśród posiadaczy biletów Kasy Dyskontowej. Z Kasy odpłynęło w krótkim czasie na spłatę biletów 22 000 000 liwrów z 45 000 000 liwrów. W celu opanowania sytuacji Kasa upomniała się u „pierwszego ministra” o zdeponowane w skarbcu państwa 70 000 000 liwrów, sytuacja została po 4 dniach opanowana³³. W kolejnym roku

²⁷ F. Crouzet, wyd. cyt., s. 40.

²⁸ Tamże, s. 41.

²⁹ L. Say, *Histoire de la caisse d'escompte, 1776 à 1793*, P. Regnier, imprimeur de l'Académie, Reims 1848, s. 14.

³⁰ Z tej liczby, 10 000 akcji zostało sprzedanych chętnym po 4600 liwrów, druga połowa akcji trafiła do dawnych akcjonariuszy po 3400 liwrów. Całkowita liczba akcji zwiększyła się do 25 000 (5000 starych akcji zostało wymienionych na nowe). A.-D. Laffon de Ladébat, *Compte-rendu...*, s. 19.

³¹ Tamże, s. 18–20.

³² Parlament paryski odmówił rejestracji edyktów proponowanych przez Brienne'a m.in.: wprowadzenia subwencji gruntowej i podatku stemplowego. Stwierdził, że tylko Stany Generalne mogą wprowadzić nowe podatki. Król zdecydował się przyjąć reformy poprzez *lit de justice* 6 sierpnia 1787 r., jednak dzień później Parlament uznał tę rejestrację za niebyłą i nieważną. Kilka dni później został ukarany za sprzeciw wygnaniem do Troyes. Parlamenty prowincjonalne poparły go jednak i odrzuciły przyjęcie nowych edyktów. Por.: F. Aftalion, wyd. cyt., s. 43.

³³ L. Say, wyd. cyt., s. 16, 17.

sytuacja była jeszcze gorsza, Brienne rozporządzeniem z 18 sierpnia 1788 r. nakazał spłatę biletów Kasy pieniądzem kruszcowym. Początkowo płatności miały zostać wykonane do 1 stycznia 1789 r. Ich termin kilkakrotnie przesuwano, dzięki czemu Kasa była w stanie wykonywać część swoich płatności w monetach, ponadto wprowadzono dzienny limit wypłat. Następca Brienna, Jacques Necker, pożyczał w Kasie brakujące w budżecie sumy. W momencie zebrania się Stanów Generalnych państwo francuskie było winne Kasie Dyskontowej 130 000 000 liwrow, do 22 listopada 1789 r. jego zadłużenie względem Kasy wzrosło do 166 000 000 liwrow³⁴, co stanowiło w tamtym czasie aż 73% jej aktywów³⁵.

3. Kasa Dyskontowa w czasach rewolucji francuskiej

Dekrety Zgromadzenia Narodowego z 19 i 21 grudnia 1789 r. uregulowały funkcjonowanie Kasy Dyskontowej już w okresie rewolucyjnym, zezwalając na to, aby jej bilety były w obiegu: „Bilety Kasy Dyskontowej będą nadal przyjmowane jako środek płatniczy we wszystkich kasach państwowych i prywatnych do 1 lipca 1790 roku”³⁶.

Oprócz zapewnienia, że bilety Kasy będą przyjmowane w każdej kasie, nakazano jej przekazanie do skarbu państwa 80 000 000 liwrow w biletach: „Kasa Dyskontowa dostarczy do skarbu państwa, do 1 lipca, 80 000 000 swoich biletów”³⁷. W zamian za wpłaty Kasy Dyskontowej do państwowego skarbcza, pochodzące z 1789 r. i pierwszej połowy 1790 r., przekazano jej 170 000 000 liwrow w asygnatach³⁸. W oczekiwaniu na emisję tych ostatnich, pod nadzorem dwóch komisarzy Konstytuanty, bilety Kasy były indosowane, poprzez opatrzenie ich zwrotem *promesse de fournir assignat*, promesa asygnaty (tab. 4)³⁹.

Po doliczeniu do sumy 225 000 000 liwrow biletów z 1790 r., 70 000 000 liwrow pożyczki udzielonej przez Kasę Dyskontową państwu w 1787 r. oraz 100 000 000 liwrow w 1789 r. i z trzech pierwszych miesięcy 1790 r., otrzymujemy kwotę

---

³⁴ E. White podaje kwotę 129 000 000 liwrow na koniec 1789 r. Por.: E. White, *Was There a Solution to the Ancien Régime's Financial Dilemma?*, *The Journal of Economic History* 1989, vol. 49, no. 3, s. 567.

³⁵ F. Crouzet, wyd. cyt., s. 41.

³⁶ *Décret concernant la caisse d'escompte, et portant établissement d'une caisse de l'extraordinaire. Des 19 et 21 Décembre 1789=Janvier 1790*, artykuł 1.: „Les billets de la caisse d'escompte continueront d'être reçus en paiement dans toutes les caisses publiques et particulières jusqu'au 1er juillet 1790”.

³⁷ Tamże, artykuł 2.: „La caisse d'escompte fournira au trésor public, d'ici au 1er juillet prochain, quatre-vingts millions en ces billets”.

³⁸ Tamże, artykuł 4.

³⁹ *Lettres-Patentes du Roi. Sur les décrets de l'Assemblée nationale, des 16 et 17 de ce mois, concernant les dettes du clergé, les assignats et les revenus des domaines nationaux. Données à Paris, le 22 Avril 1790*, L'Imprimerie Royale, Paris 1791, artykuł 16, por.: R.L. Spang, *Stuff and Money in the Time of the French Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2017, s. 81.

Tabela 4. Emisje indosowanych biletów w 1790 roku (w liwrach)

Dekrety	Bilety (sztuki)				Razem
	200 liwrów	300 liwrów	1000 liwrów	1 000 000 liwrów	
Dekret z 17 kwietnia	3 000	2 000	18 800	–	20 000 000
Dekret z 11 maja	–	–	20 000	–	20 000 000
Dekret z 1 czerwca	15 000	10 000	14 000	–	20 000 000
Dekret z 19 czerwca	1 500	10 000	24 000	–	30 000 000
Dekret z 4 lipca	20 000	20 000	25 000	–	45 000 000
Dekret z 20 lipca	39 000	24 000	25 000	55	95 000 000
Razem	78 500	66 000	126 800	55	225 000 000

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Lafaurie, *Les assignats et les papiers-monnaies émis par l'état au XVIII siècle*, Léopard d'Or, Paris 1981, s. 84.

ok. 400 000 000 liwrów promes asygnat. Do 1 maja 1791 r. bilety o wartości 348 433 800 liwrów, zostały wymienione na asygnaty⁴⁰.

Dekret z 16 i 17 kwietnia 1790 r. nakazywał posiadaczom biletów Kasy Dyskontowej ich wymianę na asygnaty przed 15 czerwca tego roku⁴¹. Termin ten, ze względu na opóźnienia, został przesunięty na 15 sierpnia: „W artykule XII dekretów z 16 i 17 kwietnia, zatwierdzonych przez Jego Królewską Mość 22 kwietnia, zostało zadekretowane, że posiadacze biletów Kasy Dyskontowej będą wymieniać te bilety na asygnaty o tej samej kwocie w Kasie ekstraordynaryjnej, przed 15 czerwca, ale dekretem z 23 maja, również zatwierdzonym przez króla, Zgromadzenie Narodowe, ze względu na niemożliwe do uniknięcia opóźnienia, o których donieśli Komisarze, ze względu zarówno na bezpieczeństwo publiczne jak i konieczność złożenia podpisów, przesunęło do 15 sierpnia tego roku kategorię termin wymiany, który był do tej pory ustalony na 15 czerwca. W końcu, Zgromadzenie Narodowe poprzez artykuł XI wspomnianych dekretów z 16 i 17 kwietnia zarządziło, że 400 000 000 asygnat stworzonych przez dekrety z 19 i 21 grudnia 1789 będzie używanych do wymiany biletów Kasy Dyskontowej aż do całkowitej wymiany”⁴².

⁴⁰ J. Lafaurie, *Les assignats et les papiers-monnaies émis par l'état au XVIII siècle*, Léopard d'Or, Paris 1981, s. 83, 84.

⁴¹ *Lettres-Patentes...*

⁴² *Proclamation du Roi, Concernant l'échange des Billets de la Caisse d'Escompte en Assignats. Du 27 Juin 1790*, L'Imprimerie Royale, Paris 1790. „Il a été décrété par l'article XII des Décrets des 16 & 17 avril dernier, sanctionnées par Sa Majesté le 22, que les Porteurs des billets de la Caissed'Escompte seroient échanger ces billets contre des Assignats de même somme, à la Caisse de l'Extraordinaire, avant le 15 juin lors prochain; mais par le Décret du 23 mai dernier, aussi sanctionnée par le Roi, l'Assemblée Nationale, sur le compte qui lui a été rendu par ses Commissaires, des retards inévitables qu'a éprouvés la fabrication des Assignats, tant par les précautions à prendre pour la sûreté publique, que par les signatures nécessaires à y apposer, a prorogé jusqu'au 15 août de cette année, le terme de rigueur qui avoit été fixé au 15 juin pour cet échange. Enfin l'Assemblée Nationale, par article

1 czerwca 1790 r. zdecydowano o przekazaniu przez Kasę skarbowi państwa 20 000 000 liwrow w „biletach-asygnatach”⁴³. Dekret z 29 lipca 1790 r. ogłaszał, że asygnaty z dwóch pierwszych emisji będą wymieniane na bilety Kasy Dyskontowej lub *promesses d'assignats*, po 10 000 asygnat na dzień. Wymienione bilety Kasy miały zostać spalone (dekret z 7 sierpnia 1790 r.)⁴⁴. Dekret z 8 października 1790 r. zezwalał wprawdzie Kasie na kolejne emisje biletów, były one już jednak weksłami handlowymi, wystawianymi tylko za obopólną zgodą⁴⁵. Zredukowana do swojej pierwotnej funkcji Kasa w czasach rewolucji traciła znaczenie. Dekret z 24 sierpnia 1793 r. likwidował Kasę Dyskontową⁴⁶.

4. Zakończenie

Kasa Dyskontowa w ciągu 18 lat swojego funkcjonowania przysłużyła się francuskiej gospodarce i państwu, była lekcją finansów dla paryżan w zakresie operacji bankowych, kształtowała także przyszłe kadry Banku Francji. W latach 1776–1793 zdyskontowała weksle handlowe o wartości 4 261 144 498 liwrow 8 solidów i 6 denarów. Udzieliła rządowi pożyczek na kwotę 265 000 000 liwrow⁴⁷. Wyemitowała bilety o wartości 529 129 560 liwrow⁴⁸. Zasługi dla państwa okupione były fatalną kondycją finansową w latach 1789–1790. W XVIII-wiecznych realiach utracenie płynności finansowej, o co, przy biletach w obiegu, których wartość przewyższała ponad 25-krotnie stan Kasy, nie było trudno, doprowadziłoby, prędzej czy później, do paniki wśród posiadaczy jej biletów i bankructwa. Zaznaczyć należy, że sytuacje kryzysowe, w jakich znalazła się Kasa Dyskontowa, nie wynikały ze złego zarządzania, lecz okoliczności politycznych. Upadkowi Kasy, paradoksalnie, zapobiegła jej postępująca marginalizacja w latach rewolucji i rozwiązanie problemu zadłużenia państwa przez emisję asygnat.

Literatura

Aftalion F., *L'économie de la Révolution française*, Hachette, Paris 1987.

Bosher J. F., *French Finances 1770–1795. From Business to Bureaucracy*, Cambridge University Press, Cambridge 1970.

XI desdits Décrets des 16 & 17 avril dernier, a ordonné que les Quatre cents millions d'Assignats, créés par les Décrets des 19 & 21 décembre 1789, seroient employés à l'échange des billets de la Caisse d'Escompte, jusqu'à concurrence des sommes qui lui sont dûes”.

⁴³ J. Lafaurie, wyd. cyt., s. 81.

⁴⁴ Tamże, s. 80.

⁴⁵ *Décret qui détermine les conditions auxquelles la caisse d'escompte pourra faire de nouvelles émissions de billets, 8 octobre 1790*, L'Imprimerie Royale, Paris 1790, s. 1.

⁴⁶ Por.: A.-D. Laffon de Ladébat, *Compte-rendu...*, s. 90.

⁴⁷ Całkowita pomoc dla skarbu państwa przekroczyła 300 000 000 liwrow. Kasa dostarczyła także 200 000 000 liwrow gotówki mennicom państwowym. Por.: tamże, s. 68.

⁴⁸ A.-D. Laffon de Ladébat, *Tableau de la situation...*

- Braudel F., *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV-XVIII wiek, gry wymiany*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1992.
- Crouzet F., *La grande inflation, la monnaie en France de Louis XVI à Napoléon*, Fayard, Paris 1993.
- Décret concernant la caisse d'escompte, et portant établissement d'une caisse de l'extraordinaire. Des 19 et 21 Décembre 1789=Janvier 1790*, L'Imprimerie de Defay, Dijon 1790.
- Décret qui détermine les conditions aux quelles la caisse d'escompte pourra faire de nouvelles émissions de billets, 8 octobre 1790*, L'Imprimerie Royale, Paris 1790.
- Durand Y., *Finance et Mécénat, les fermiers généraux au XVIIIe siècle*, Hachette, Paris 1976.
- Faure E., *La banqueroute de Law*, Gallimard, Paris 1977.
- Godechot J., *Les institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*, Press Universitaires de France, Paris 1968.
- Guéry A., *Les finances de la monarchie française sous l'Ancien Régime*, Annales, Économies, Sociétés, Civilisations 1978, vol. 33, n. 2.
- Lafaurie J., *Les assignats et les papiers-monnaies émis par l'état au XVIIIe siècle*, Léopard d'Or, Paris 1981.
- Laffon de Ladébat A.-D., *Compte-rendu des opérations de la Caisse d'escompte, depuis son origine (24 mars 1776) jusqu'à sa suppression (24 août 1793) et de sa liquidation depuis l'époque de sa suppression*, Éditeur du Journal du Commerce, Paris 1807.
- Laffon de Ladébat A.-D., *Tableau de la situation et des résultats des opérations de la Caisse d'Escompte, par semestre, depuis sa création (24 mars 1776) jusqu'à sa suppression (24 août 1793)*, Éditeur du Journal du Commerce, Paris 1807.
- Lavoisier A., *Œuvres de Lavoisier*, t. VI, Imprimerie Nationale, Paris 1893.
- Legay M. L., *La banqueroute de l'État royal. La gestion des finances publiques de Colbert à la Révolution française*, Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales, Paris 2011.
- Lettres-Patentes du Roi. Sur les décrets de l'Assemblée nationale, des 16 et 17 de ce mois, concernant les dettes du clergé, les assignats et les revenus des domaines nationaux. Données à Paris, le 22 Avril 1790*, L'Imprimerie Royale, Paris 1791.
- Marion M., *Histoire financière de la France depuis 1715*, t. I: 1715–1789, Librairie Nouvelle de Droit et de Jurisprudence, Paris 1914.
- Morineau M., *Budgets de l'Etat et gestion des finances royales en France au dix-huitième siècle*, Revue historique 1980, 264, n. 536.
- Pion J.-F.-J., *Ferme Générale des droits et domaines du roi depuis sa création jusqu'à la fin de l'ancien régime*, V. Giard & E. Brière Libraires-Éditeurs, Paris 1902.
- Plessis A., *La Révolution et les banques en France: de la Caisse d'escompte à la Banque de France*, Revue économique 1989, vol. 40, n. 5.
- Proclamation du Roi, Concernant l'échange des Billets de la Caisse d'Escompte en Assignats. Du 27 Juin 1790*, L'Imprimerie Royale, Paris 1790.
- Say L., *Histoire de la caisse d'escompte, 1776 à 1793*, P. Regnier, imprimeur de l'Académie, Reims 1848.
- Sédillot R., *Moralna i niemoralna historia pieniądza*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2010.
- Spang R. L., *Stuff and Money in the time of the French Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2017.
- Tissot J., *Turgot. Sa vie, son administration, ses ouvrages*, Librairie Académique de Didier, Paris 1862.
- White E., *Was there a solution to the ancien régime's financial dilemma?*, The Journal of Economic History 1989, vol. 49, no. 3.